

„A hal bosszúja”. Vagy inkább „A hal visszavág”? – ízlelgettük magunkban a lehetséges címeket Mati Unt novellájához Herczeg Balázssal. 2000 tavasza volt, és irodalomórán ültünk Tartuban. Tartuban, ahova a csereprogram keretében félévente két magyar diák juthat ki – ezek voltunk mi Balázssal. Hogy mennyi mindent köszönhetünk ennek a félévnek, ennek a bizonyos irodalomórának, azt talán még ma sem tudjuk felmérni. Ezt a novellát akkor és ott olvastuk és boldogan értelmeztük határtalan örömmel, hogy valóban megértettünk egy igazi észt irodalmi alkotást. Szibériai utam mellett számomra a mai napig ez a novella a másik nagy szimbóluma annak, amit a finnugor szaktól kaptam, attól a perctől kezdve, amikor egy nap besétáltam a Pesti Barnabás utcai épületben a tanszékre, és egy szimpatikus úrtól megkérdeztem, hogy itt lehet-e a finnugor szakra jelentkezni. Az a szimpatikus úr Domokos Péter volt.

Bárány Borbála

Forrás: Mati Unt *Valitud teosed* 2. Tallinn, 1985. Eesti Raamat 185–187.

A hal bosszúja

Kisfiúkoromban egy kistelepülésen éltem, egy folyócska partján. Akkoriban abban a folyócskában még akadtak nagyobb halak is, például sügér, keszeg vagy csuka, de az orvhalászat és általában a környezetszennyezés mára alighanem kipusztította őket. Apróhalból azonban még ma is rengeteg fajta él itt – már az én gyerekkoromban is hihetetlen sok volt. Nem szándékozom most ezeknek az apróhalaknak a pontos rendszertani besorolását meghatározni, már csak azért sem, mert ezeket a kis halakat a magam részéről nem is tekintem kifejlett példányoknak, pedig bizonyára azoknak számítanak. Habár ebben az ember sohasem lehet biztos, még akkor sem, ha a lehető legpontosabb fajtajegyek állnak rendelkezésére. Véletlenekre ugyanis mindig számítanunk kell, ezt ne feledjük. Elvégre mindannyiunkat a véletlenbe vetett hit tart életben; még a legszenvedélyesebben tervszerűen élők sem bírnák elviselni, ha az életben nem lennének véletlenek. A valószínűségen persze rengeteget lehetne vitatkozni, ám az ilyen vita – ha az ember személyesen még nem tapasztalta meg a véletlent – szükségszerűen terméketlen. Ami millió évente egyszer fordul elő, az minden áldott nap megtörténhet; egyszerűen csak nem tudjuk, mikor volt az előző alkalom – az is lehet, hogy éppen ma egymillió éve. Az ilyesmiről nincsenek ismereteink. Az ezeréves intervallum például már sokkal bátrabbá teszi az embert. Nos, legyen, akkor elmesélem azt a véletlent, amelyre én számítok.

Kisfiúként gyűjtöttem az imént említett apróhalakat, és befőttesüvegben tartottam őket. Az üveg aljára homokot szórtam, abba oxigéntermelőnek beledugtam valamilyen vízínövényt – ahogy azt a magamfajta kisfiúknak a megfelelő kézikönyvek tanítják. A kishalak akkor már sokadik hete éldegéltek nálam; körülbelül három centisek voltak, színtelenek és szürkék vegyesen. Akkor azonban hirtelen a nagynénémhez kellett utaznom a városba. Visszatérve azt vettem észre, hogy a fele víz elpárolgott; a halak a víz tetején úsztak, hassal felfelé, az uszonyaik alig-alig mozogtak. Azonnal megértettem, hogy itt már nincs mit tenni: a befőttesüveg tartalmát – olyan fokú cinizmusról tanúbizonyságot téve, mely

még engem is meglepett – egyszerűen a csatornarendszerbe öntöttem. Magyarán szólva lehúztam a budin. Ezután eltelik húsz év. Immár felnőtt férfiként egy szeles, csillagtalan, sötét nyári éjszakán, éjfél körül, egy szál magamban lemegyek a tengerhez úszni. Levetkőzöm, és besétálok a vízbe. A szél ugyan meleg, én mégis reszketni kezdek, ugyanis az én érzékeny, élénk képzelőerővel megáldott lelkem elképzelem, mi történne, ha működésbe lépne az a bizonyos véletlenszerűség. Jócskán beljebb kell mennem, hogy a víz a mellkasomig érjen – lassan mélyülő partszakasz ez, valahol Délnyugat-Észtországban. Ott állok a mellig érő meleg vízben, ebben a sekély, ám elég nagy öbölben, körülbelül az északi szélesség ötvennyolcadik fokánál. Már majdnem elkezdek úszni, amikor megfagy bennem a vér: tőlem alig párszáz méterre egy éles farokuszony szeli a habokat. Hihetetlen, de ezúttal tényleg igaz. Ismerem az idevonatkozó szakirodalmat: előfordult már, hogy egy-egy magányos cápa valahogyan feljutott egészen magasra északra, a hideg áramlatok közepette eltévedt, és a jóisten tudja, hová lyukadt ki végül. Például 1916-ban egy cápa behatolt egy egészen keskeny folyócskába, mely a Raritan-öbölbe torkollik, amely északkelet felé átmegy Lower Bay-be, amely viszont köztudottan New York kikötőjének bejárata. Ez a folyócska olyan kicsi volt, hogy időről időre még ki is száradt. Az említett cápa tehát ide tört be, és több fürdőző fiút meg is ölt. A szakértők a cápa filozófiáját a következőképpen határozzák meg: ha a cápa egyszer kiválaszt egy bizonyos haladási irányt, akkor amellett a végletekig kitart, bármilyen akadályokkal találja is szembe magát. Ha például a sors a Balti-tengerbe tereli, az állat onnan már nem tágit. Most tehát itt van. Én a vízben futni kezdek, de alig haladok előre. Pontosán tudom, hogy ez itt az én egyik kis halam, akit a budin lehúztam, ám ő a csatornarendszerből kijutott a folyócskába, onnan egy nagyobb folyóba, onnan egy tóba, majd végül a tengerbe, és onnan több tengerszoroson át az óceánba – aki minden elszenvedett gyötrelmem ellenére életben maradt, megnőtt, és most visszajött abba az országba, ahonnan származik. Megkeresett, és most teljes joggal bosszút akar állni rajtam. Lám, máris közeledik. Egész pontosan egy kékcápa, körülbelül öt méter hosszú – szinte illetlenül nagy egy ilyen aprócska, ámbár népszerű strandhoz képest. A kékcápát messziről

megismerni a vízből kilátszó két hátuszonyáról meg a farkáról. A hasi uszonya sarló alakú, az egész teste kék, csak a hasa vakítóan fehér. A sekély vízben állva várom őt. A tekintetünk egy pillanatra találkozik, aztán hatalmas állkapcsa összezárul a combom körül. A hús ellenállás nélkül válik le a csontról, a vér vörösre színezi a fekete vizet, a segélykiáltásomat pedig nem hallja senki sem. Ez az egész persze nem történt meg – ezért is válhatott belőlem író. Kijövök a sötét vízből, azon vizesen belebújok a ruhámba, és a szeptember augusztusi éjszakában hazaballagok a fél kilométerre levő lakásomba, elmélkedni a művészet sorsáról és az előttünk álló feladatokról. A művészettel az utóbbi időben állati sok baj van, egyeseket a korai beletörődés veszélye fenyeget, itt-ott intrikák kapnak szárnyra, az emberek munkakedve átlényegül, és mindenféle cápás látomásokban talál magának kiutat – már jóval a cápa érkezése előtt.

Mati Unt

Kala kättemaks

Kui ma olin veel väike poiss, elasin alevis väikese jõekese kaldal. Selles jões leidus tollal ka suuremaid kalu, nagu ahvenaid, särgi ja havisid, kuid röövpüük ja looduse üldine saastumine on nad nüüd arvatavasti juba hävitanud. Kuid veel praegugi võib jões leida mitut sorti pisikesi kalu, ja neid oli arvutu hulk juba minu lapsepõlves. Ma ei hakka neid erinevaid pisikalaliike siin täpsemalt määratlema sellepärast, et mind ei huvita võimalus neid kalu vaadelda kui täiskasvanud eksemplare, mida nad ka arvatavasti tegelikult on. Kuid selles ei tohi iialgi kindel olla, ka mitte siis, kui oled varustatud kõige täpsemate määrajatega. Alati on võimalik juhus, ärgem unustagem seda. Juhuse ootus ongi ju lõppude lõpuks see, mis meid elus hoiab. Ka kõige vindunum plaanipäraselt elaja ei taluks juhuse võimatust. Muidugi, võib palju vaielda tõenäosuse astme üle, kuid see vaidlus on viljatu, kui me pole juhust ennast veel kogenud. Asi, mis juhtub kord miljoni aasta jooksul, võib juhtuda iga päev – me lihtsalt ei tea, millal oli eelmine kord, võib-olla just täna miljon aastat tagasi. Meil pole informatsiooni. Tuhandeaastane intervall teeb meid julgemaks. Kuid olgu, nüüd jutustan teile juhusest, mida ma ootan.

Väikese poisina korjasin neid väikesi kalakesi ja panin purki elama. Purgi põhja oli raputatud liiva, liiva sisse pistetud mõni hapnikku tootev veetaim, nagu käsiraamatud väikestele poistele õpetavad. Väikesed kalad elasid minu juures juba mitmendat nädalat. Nad olid umbes kolm sentimeetrit pikad, värvitud ja hallid. Siis aga sõitsin ma ootamatult linna tädile külla. Tagasi tulles avastasin, et vesi oli purgist pooleldi ära kuivanud. Kalad ujusid vees, kõhud ülespidi, lõpused liikusid vaevalt. Sain aru, et siin pole enam midagi päästa. Kallasin purgi sisu mingi mind ennastki imestava künismiga kanalisatsiooni. Täpsemalt: valasin peldikust alla.

Pärast seda on möödunud kakskümmend aastat. Olen juba täiskasvanud mees, on suveöö, tuuline ja pime. Mina olen tulnud kesköö paiku mere äärde, üksinda ujuma. Võtan riided seljast ja lähen vette. Jah, tuul on küll soe, ent ometi hakkab ma lõdisema, sest mu senssiibel natuur kujutas ette, mis nüüd võib juhtuda, kui juhused tööle hakkab. Ma pean minema kaugele, enne kui vesi rinnuni tõuseb – see on üks aeglaselt langeva merepõhjaga kuurort Edela-Eestis. Ma seisan rinnuni sooja ja madalas, aga ometi suures lahes, mis asub umbes viiekümne kaheksandal põhjalaiuskraadil. Tahan juba ujuma hakata, kui äkki märkavad mu klaasistunud silmad teravat sabauime, mis sadakond meetrit eemal laineid lõikab. Jah, see on uskumatu, aga seekord tõsi. Tean kirjandusest juhtumeid, kus üksildased haid on ujunud väga kõrgele põhja, eksinud külmades hoovustes ja jõudnud välja kurat teab kuhu. Näiteks 1916. aastal tungis hai pisikesse jõekesse, mis suubub Raritani lahte, mis omakorda läheb üle Lower Bay'ks, mis teatavasti on vääravaks New Yorgi sadamasse. See jõeke oli nii väike, et ta mõõna ajal jäi täitsa kuivaks. Ometi tungis sinna hai ja mõrvas mitu jões suplevat poissi. Spetsialistid on hai psühholoogiat iseloomustanud nii: kui hai on valinud ühe käitumisjoone, hoiab ta sellest lõpuni kinni, ükskõik missuguseid takistusi ta oma teel ka ei kohta. Kui saatust on hai suunanud Balti merre, siis hai oma teelt enam kõrvale ei kaldu. Nüüd on ta siis siin. Ma hakkab jooksmas läbi vee, kuid edasi ei jõua. Tean väga hästi, et see on üks mu kalakestest, kelle ma peldikust alla lasin, kalake, kes kanalisatsioonist jõudis jõkke, jõest suuremasse jõkke, edasi järve ja sealt merre, sealt väinade kaudu ookeani, kes kõigile katsumustele vaatamata ellu jäi, suureks kasvas ja nüüd siia maale tagasi tuli. Ta on mu üles otsinud ja tal on täielik õigus kätte maksta. Sealt ta siis tuleb. See on sinihai, umbes viis meetrit pikk, isegi kohatult pikk selle väikese, ent populaarse kuurordi kohta. Sinihaid võib kohe ära tunda, kuna veest paistavad välja kaks seljauime ja saba. Ta kõhuuim on sirbikujuline, ise on ta üleni sinine, aga kõhu alt pimestavalt valge. Seistes madalas vees, ootan ma teda. Meie pilgud kohtuvad. Ta kohutavad lõuad sulguvad ümber mu reie, liha tuleb nagu keedetuna luu ümbert maha, veri värvib öise mere punaseks ja mu appihüüdeid ei kuule keegi. Tegelikult pole seda veel

juhtunud. Sellepärast saangi kirjutada jutte. Tulen öisest merest välja, panen riided märja ihu peale ja longin läbi kohiseva augustiöö poole kilomeetri kaugusele erakorterisse targutama kunsti saatusest ja meie ees seisvatest ülesannetest. Kunstiga on viimasel ajal kuradi palju probleeme, mitmeidki mehi ähvardab varajane resignatsioon, siin ja seal lahvatab intriige, töötahe sublimeerub, leiab väljapääsu haikujutelmades juba enne hai tulekut.

1974

